

zmatený stav, z naukového hlediska nesrozumitelný, amébovitý, neuchopitelný.

Jedinou věcí, na níž lpí po celou dobu svého příběhu, je základní odpor proti jednotné, monopolizované formě poznání, proti jediné platnému znázornění nábožensko-mystického i fyzikálního dění, proti universálnímu obrazu světa, člověka a jeho budoucnosti; vyjadřuje to jeho touha po „novém světě“, jehož dílčí nárys dostáváme právě tehdy, když jeho kritické teze vůči církevnímu podřízení filosofie dějin jediné pravdě převedeme do pozitivní podoby. Z ní vyplývá, že Menocchio brání, moderně řečeno, autonomii myšlení; je hrdý na to, že myslí jinak než ostatní, je dokonce očividně pyšný na svou originalitu, a je ochoten ustoupit z lecjaké doktrinální pozice, vyjma názoru, že má nezadatelné právo na své myšlení, svou filosofii, svůj příběh. Nemyslím, že tento neznámý mlynář, člověk zaniklé kultury, o němž víme jen proto, že spadl do mlýnice inkvizičních procesů, byl zlikvidován z náboženských důvodů. Pravým důvodem byl zřejmě politický cynismus, s nímž se jedla kultura, kultura církevní humanizace Evropy, prosazovala proti jiné kultuře, kultuře individuálních, „neposlušných“ příběhů, jejichž existence sama o sobě nutně brání univerzalizaci dějin, tzn. podrobení dění pod jednu jedinou závaznou, platnou a pravdivou optiku. Taková kultura příběhů, které vznikají zcela přirozeně, podobně jako když se v síru rodí červi, aby posléze dostaly svou vůli, rozum a paměť, začala být vybijena v zájmu církevně univerzální filosofie dějin. Ginzburgova knížka není jen příběhem jednoho dávného člověka; je to obraz jedné z kulturních genocid, kterými křesťanská Evropa prošla.

BŘETISLAV HORYNA

Malcolm Lambert, Středověká hereze,

Praha: Argo 2000, 598 s.

Poznámka na přebalu recenzované knihy ji uvádí jako nejautoritativnější dílo na dané téma. Každý, kdo Lambertovu práci přečetl a snad i prostudoval, bude zřejmě

souhlasit s tím, že parafrázovaná poznámka není reklamní nakladatelský trik, ale naopak vystihuje charakter tohoto účtyhodného spisu. Autor sice naznačuje, že jde o úvod do problematiky lidových heretických hnutí v západní Evropě od gregoriánské doby po reformaci, který je určen laickému čtenáři, nanejvýš o příručku poskytující rychlou orientaci odborníkovi. Myslím, že je to tvrzení příliš polarizované; těžko bych hledal, kam se při takové diferenciaci postavit, protože *Středověká hereze* není ani úvod do problematiky (je příliš komplexní a hutná na to, aby ji „laický čtenář“ ve zdraví zvládl), ani rychlopřehledová příručka (četl jsem to skoro dva týdny). Je to spíš rozsáhlý, poměrně značně odborný, vysoce informativní text, který předpokládá množství znalostí historie a teologie či dějin církve (tento předpoklad má v některých souvislostech velmi vysokou latku), a pokud mu člověk ve všech jeho nárocích vyhoví, odmění se zábavným, poutavým, stylisticky zdrženlivým a vědecky značně uspokojivým čtením.

Sám autor uvádí své dílo poměrně neobvykle: v předmluvě říká, že dějiny středověké hereze jsou dějinami nezdarů. Žádné z hnutí, které si vysloužilo označení hereze, se nikdy nijak neprosadilo, neovlivnilo podstatně tvář západní církve a její politiky, nesetkalo se se širokým společenským ohlaselem ani si nevyzískalo toleranci pro své myšlenky. Samozřejmě by se mohla objevit otázka, proč psát vědeckou práci takového rozsahu o jevu, který lze, jak se zdá, snadno nahradit slovem ztroskotání, aniž by byla znevážena jeho hodnota. Dokud trval středověk, trvala hereze, která ale neměla na nic podstatný vliv; až se vliv původně heretických myšlenek projevil, nebyly už heretické a středověk nahradila nová či spíš jiná doba.

Snad by bylo možné odpovídat způsobem, který Lambertova úvaha nabízí: hereze je historický fenomén, který specifickým způsobem závisí na představě doktrinální jednoty, na způsobech, jimiž je doktrinální jednotu prosazována (v tomto ohledu je represivní vztah k herezi jedním z nejzřetelnějších dokladů niterného rysu potlačovatelství Evropy v sobě samé) a na rozvoji ortodoxie. Lambertovy dějiny nezdarů tak dostávají mnohem širší význam, protože

neukazují jenom průběh a obsah stálého troskotání tzv. heretických hnutí a idejí, ale stejnou měrou a v přímé závislosti rovněž ztroskotávání myšlenky jednotné křesťanské Evropy a jejich předpokladů v naukové církevně-teologické rovině. Je-li něco, čemu se v klubku těchto vztahů dařilo a co byl nejmenší problém prakticky prosazovat ve společném životě, pak je to represe, vyhubení, zatlačování do ilegality, obecně řečeno, využívání moci. Ačkoli z celého Lambertova popisu vyplývá jako nejzřetelnější závěr, který by se mohl vztahovat k dějinám evropské civilizace, že se hereze nemůže obejít bez ortodoxie a naopak ortodoxie samotným svým vymezením jakožto ortodoxie závisí na vždy alespoň potencionálně přítomné nebo hrozící herezi, je přesto nejpatrnějším a neúčinněji působícím prvkem vzešlým z této obapolné závislosti násilí. Ortodoxie, která plodí nepřímou herezi a přímo násilí, stejně jako hereze, která nepřímou plodí násilí, zatímco přímo podněcuje k permanentní rekonstrukci ortodoxie, tak společně vystupují jako kulturně dezintegrativní prvky, jako činitelé rozkladu a destrukce, pro jejichž společenskou platnost mohlo být poslední zárukou vždy jen násilí. Používání násilí je znásilňování – nepostradatelný prvek vývoje evropských křesťansko-kulturních tradic?

Proto by asi nebylo adekvátní číst Lambertovu knihu jako učebnicový souhrn ilustrací úchylek od „pravé víry“. Nepodává pouze dějiny herezi, ale vykresluje několik vzájemně prolínajících kapitol z dějin Evropy: dějiny představ o možnosti a oprávněnosti svobodného náboženského přesvědčení; dějiny různých pohledů na křesťanskou filosofii dějin, skrytou pod myšlením dějin spásy a ekonomie spásy, avšak stále zřetelněji politizovanou; dějiny církevně teologické práce na zpevňování doktríny a funkční organizace církve, jehož podnětem byl pocit ohrožení v rovině sociálního postavení, výkonu vlastního vlivu a možnosti rozhodování; dějiny evropského objevu vnitřního nepřítelů, který se postupně stává jedním z nejvýznamnějších nástrojů pro sebedefinování, seburčení a sebvymezení ortodoxie; dějiny Evropy ze zorného úhlu násilí, jež určitá náboženská tradice, která by chtěla být považována za evropsky konstitutivní, páchala na Evropě samotné; ději-

ny kulturního a náboženského pokrytectví a cynismu, kdy se motivem vyhubení jinak věřících lidí může stát láska k bližnímu a formou této lásky je ochotné převzetí břemene rozhodnutí o likvidaci jinak věřícího člověka. Stručně řečeno, významové pole Lambertovy publikace dalece přesahuje její název a nabízí perspektivu, v nichž o přesnou historickou deskriptivu daných heretických hnutí jde až v poslední řadě.

Z formálně obsahového hlediska se kniha člení na čtyři části. Po obecném vymezení hereze hovoří autor knihy o formách, kterými znovuožila v 11. století hereze na křesťanském Západě. Lambert zde zkoumá několik věroučných sporů v Chartres a v Orléansu z doby těsně po miléniu, v jejichž pozadí spočívaly prvky gnosticismu a doketismu ve spojení s libertinizmem. Uvádí rovněž doklady ožívování některých intelektuálních aspektů bogomilství, které dílčím způsobem pronikaly z byzantského císařství na Západ. V dalších fragmentárních zmínkách uvádí ještě lokální hereze navazující na manichejství, tzn. všechny heretické projevy spojené s dualistickou základnou výkladu skutečnosti, a hereze, jejichž nauková podstata je neznámá či zastřená dobově zřejmá srozumitelným, dnes však již plně neobjasnitelným symbolismem. Po prvním „poplachu“ (s. 53), který hereze způsobila na Západě kolem roku 1020, se její šíření oslabilo a poté na čas z dějin západní Evropy zmizela úplně.

V druhé části, věnované herezi ve 12. století, můžeme sledovat její návrat v nové podobě: namísto ostýchavě, názorově výstřední hereze plné symbolismů předchozího věku přichází doba agresivních reformátorů, jejichž cílem je vybudit věřící k praktické akci směřující k reformě církve. Heretikové 12. století, o nichž se zde můžeme dočíst, působí vesměs podobným dojmem. Jsou to prototypy znalců pravdy, lidí pověřených poznanou pravdu sdělovat, kteří zaníceně burcují a trpí pocitem nedostatečného pochopení. Jejich syndromem je následování: dokud nemají dostatečný počet následovníků, jsou na světě zbytečné. Lambert vysvětluje důvody této proměny hereze (obecně řečeno, nachází je v ortodoxním reformním hnutí v mnišském prostředí, které získalo celokulturní ráz a zmocnilo se i laických vrstev, kde perver-

tovalo do různých forem hereze) a uvádí mnoho jejich příkladů méně známých, mj. mezi heretickými kazateli, i podstatně známějších, např. vznik katarství a hnutí valdenských.

Hlubší interpretaci těchto slavných hnutí obsahuje následující třetí část, kde se nadto dočteme o proudech spirituálních františkánů a stoupců Jáchyma z Fiore. Třetí část ale není pouze popisná či výkladová, ale zaměřuje se rovněž na problémovou diskusi o komplexu vztahů mezi herezemi a církví. Do zorného pole se tak nutně dostávají církevní reakce na heretické postoje, mezi nimiž Lambert pečlivě rozlišuje. Všimá si, jaký charakter měly v době zhruba do čtvrtého lateránského koncilu, tj. v době vrcholících církevních snah o ustavení celoevropského církevního impéria, nové, tentokrát svaté říše římské, kdy postoje církve určovali mocní a moc využívající papeži Inocenc III. a Inocenc IV. Jejich bezprostřední silové zákroky jsou ale příkladem těch, s nimiž církevní moc neslavila úspěch (na rozdíl od mnoha jiných, kdy naopak byla úspěšná téměř dokonale a po zlikvidovaných zvláště místních herezích nezůstala ani památka jejich mučedníků) a nedokázala zlikvidovat ani hnutí valdenských, ani katarů.

Důsledek vnitrocírkevního napětí a nejistoty, které podmiňovaly další veřejné působení heretiků, spatřuje Lambert ve vzniku inkvizice, papežské instituce založené Řehořem IX. Když sleduje její vývoj, upozorňuje zvláště na to, jaké rozdíly jsou mezi persobením inkvizice ve 12. století, charakteristickém bezhlavým a svým způsobem naprosto neefektivním zabíjením jakýchkoli náboženských horlivců, a v pozdním 13. století, kdy se jako nový rys objevuje „nadnárodní charakter perzekuce a její větší protřibenost“ (s. 260). Zde jsou pozoruhodné zvláště dva postřehy: jednak to, že vzniká množství antiheretických spisů a inkvizitorských itinerářů (rys zajímavý proto, že plně odpovídá myšlení evropské kultury písma a logu), a jednak skutečnost, že inkvizice začíná působit „jako manufaktura na hereze vymyšlené napul nebo úplně“ (s. 260). Jinak řečeno, zejména tento druhý rys ukazuje, že hereze nebyla jen obávaná a likvidovaná souputník na cestě ortodoxie, ale stala se v dějinách církevní

politiky rovněž vítaným a v případě potřeby lehce „přikrmovaným“ nebo úplně vyhlazeným jevem, který bylo možné využívat k vlastním cílům. Najít odpověď na otázku, o jaké cíle se mohlo jednat, jistě není příliš složité.

Poslední, čtvrtá část věnovaná evangelické herezi v pozdním středověku, by měla zaujmout zájemce o viklefismus, lollarství a zvláště o česká reformní hnutí – husitství a Jednotu bratrskou. Nejsm si jist, zda odborníci na tyto oblasti českých dějin budou se vším, co Lambert píše, bezvýhradně spokojeni; je-li husitství představeno jako v podstatě neúspěšnější středověká hereze, není zřejmě vystihnout jeho plný význam, stejně jako na druhou stranu hovořit v souvislosti s husitstvím o šíření myšlenky náboženské tolerance není asi pouze naprostý ahistorismus. Naopak potěšující je samozřejmost, s kterou autor zařazuje česká reformní hnutí do dějin hereze na Západě: když nic jiného, tedy souvisíme s dějinami Západu a patříme do nich jako národ heretiků. Pro jednání o Evropské unii by to mohlo být povzbuzením, pro Unii samotnou pak současně varováním.

Vzdor této zlehčující poznámce je Lambertova kniha dílem, které nezbyvá než ocenit. Na její solidní české verzi se podílí i překlad (Tomáš Vítek) a tradičně kvalitní redaktorská práce Martina Nodla. Historikové, religionisté, filosofové náboženství, zájemci o dějiny evropské kultury by si ji neměli nechat ujít.

BRETISLAV HORYNA

Bryan S. Rennie, Reconstructing Eliade. Making Sense of Religion,

**Albany: State University
of New York Press 1996, 293 s.**

Dílo významného rumunského religionisty, filosofa a spisovatele Mircei Eliade (1907-1986) je již řadu let podrobováno kritickému hodnocení, které, jak se zdá, ještě nějakou dobu potrvá. Eliade je považován za koryfeje akademického studia náboženství; působil především na Chicagské univerzitě – na katedře dějin náboženství, kte-